

JOSEP M. PUJOL I EL MUSEU D'ARTS, INDÚSTRIES I TRADICIONS POPULARS.
MEMÒRIA D'UNA RELACIÓ D'AMISTAT I DE CREATIVITAT
Dolors Llopart i Puigpelat – Roser Ros i Vilanova
*Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares – Tantàgora / Universitat Ramon
Llull*

Introducció

La figura de Josep M. Pujol en el seu vessant acadèmic és prou coneguda i reivindicada. Amb aquesta comunicació voldríem donar a conèixer una dimensió força ignorada de Josep M. Pujol com a activista cultural i animador de projectes i iniciatives que sense el seu alè i estímul possiblement no haurien arribat a bon port o potser ni tan sols a arrencar.

Una dimensió, aquesta, difícil de documentar. La comunicació que us presentem, no té altres fonts que alguns documents, pocs, de l' arxiu, de l'actual Museu Etnològic de Barcelona,¹ alguns més dels arxius personals de les autores i la memòria d'aquestes en relació amb el treball compartit amb de Josep M Pujol i de l'ajut i l'estímul rebuts d'ell.

Què era i on era el Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares de Barcelona

El Museu d'Indústries i Arts Populares² inicia el seu camí, en el recinte del Poble Espanyol de Montjuïc, a Barcelona, l'any 1942, dirigit per Agustí Duran i Sanpere, que era el director de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona. Acol·lia, d'una banda les col·leccions recollides als Pirineus catalans, aragonesos i navarresos per Ramon Violant i Simorra i, d'una altra, les col·leccions aplegades per Joan Amades i Gelats que havien estat conservades, abans de la guerra civil, en el Museu Arqueològic de Barcelona.

Aquell Museu d'Indústries i Arts Populares ocupava espais a tres dels costats de la Plaça Major del Poble Espanyol. Als edificis de la cara sud hi havia els serveis tècnics (conservació, restauració, documentació, etc.) i les reserves. Als edificis de les cares nord i est de la plaça hi havia els espais dedicats a l'exhibició.

La presentació museogràfica era feta amb diorames i amb panells descriptius temàtics. Tal com vàrem conèixer el 1973 aquesta presentació es podria des-

¹ Que avui (2014) no són consultables.

² Nom amb el qual es coneixia el Museu l'any 1942.

compondre en dues «vitrines ecològiques» una dedicada a l'espai domèstic, amb diversos diorames, i una altra a la vida dels pastors. La primera, la Casa Pallaresa, era una representació d'una casa del Pallars Jussà. La segona mostrava la imatge d'un moment de descans d'uns pastors a la muntanya mentre es feien el menjar.

Els panells temàtics servien per complementar la informació que, de manera sintètica, oferien els diorames. Així doncs hi havia panells referents a les eines del camp; els mitjans de transport, les activitats en relació amb el bestiar, els atuell domèstics, etc.

Els diorames, fets de cartró pedra, amb decorats pintats representant paisatges o escenes de vida quotidiana i amb mobles i atuell domèstics originals eren animats en alguns casos amb personatges —fets també de cartró pedra— representant algunes accions que es volien destacar. Per exemple, els avis, la jove i el fillot al voltant de la llar de foc representant la transmissió entre generacions de la cultura tradicional, o l'hereu ensenyant a un xaiet de néixer a popar la llet de la mare.

El panells temàtics servien per complementar la informació que, de manera sintètica, oferien els diorames. Així doncs hi havia panells referents a les eines del camp, els mitjans de transport, les activitats en relació al bestiar, els atuell domèstics, etc.

La Casa Pallaresa era, sens dubte, l'espai més estimat pels visitants, pallaresos i no. A la majoria els transportava a un passat llunyà que havien viscut o, simplement somniat. Aquell espai museogràfic —que es va haver de desallotjar quan l'empresa PEMSA va obtenir la concessió de la gestió del Poble Espanyol el 1987— era un espai que a escala, contenia tots els elements d'una casa de muntanya. Una entrada amb empedrat, on s'hi veia una mula a punt de descarregar per anar després a l'estable (porta de la dreta) i un decorat de fons que representava l'espai del corral.

A la casa s'hi accedia per la porta de l'esquerra de l'entrada.

Un cop dins de la casa el visitant tenia, a la seva dreta, un espai —l'estable de les ovelles— on, s'hi podia visualitzar una escena d'una de les tasques fetes per l'amo de la casa (la d'ensenyar a popar un xai acabat de néixer). A l'esquerra, una porta conduïa al rebost un espai que, comparat amb la resta de la casa semblava excessivament gran i que de seguida va intrigar Dolors Llopart.

Després s'entrava a sala/menjador, a la llar de foc, a l'escalfa plats i a la pastera. Més endavant la casa s'acabava amb una cambra i una vitrina, imitant una

finestra des de la qual es veia (en un decorat) un ramat pasturant en un vessant de la muntanya, prop de la casa.

De fet, l'inicial Museu d'Indústries i Arts Populars havia sofert, amb els anys, múltiples vicissituds i canvis. L'any 1956 havia mort Ramon Violant i Simorra, el creador de la Casa Pallaresa, el 1957 s'havia jubilat Agustí Duran i Sanpere i el 1959 havia mort Joan Amades. Des d'aquella data el Museu va estar sota la teòrica direcció de Pere Voltes, nou director de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, fins que l'any 1962 el Museu va passar a formar part del Museu Etnològic, dirigit per August Panyella, com a Secció Hispànica. També incloïa, des de 1967, la Secció de les Arts Gràfiques,³ de la qual n'era el conservador Enric Tormo. Finalment de 1971 a 1973, mentre va durar el procés d'enderrocament del vell edifici del Museu Etnològic i la construcció del nou al mateix lloc, els espais del que havien estat el Museu, d'Indústries Populares van haver d'acollir el personal i les col·leccions del Museu Etnològic i va romandre tancat i en pèssimes condicions de conservació.

De la Secció Hispànica i Catalana del Museu Etnològic al Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares

Per explicar des de l'etnologia els espais de la Casa Pallaresa calia entendre'ls. El rebost, per la seva dimensió en el conjunt de la casa, demanava més estudi per a la seva comprensió. Gràcies a l'impuls de Josep Molí, aleshores director de l'editorial Alta Fulla, Dolors Llopart va començar un treball de camp que va durar vora dos anys i que es va convertir en un llibre que, avui es tingut per un clàssic: el rebost.

L'any 1978 l'editorial Alta Fulla, va començar a treballar en el text del que havia de ser el llibre *El Rebost* i després d'algunes, diverses modificacions, l'original definitiu va anar a parar a mans d'un corrector anomenat Josep M. Pujol que havia d'esdevenir més tard, professor titular del Departament de Filologia catalana, de la Universitat Rovira i Virgili. L'any següent, el 1979, (gairebé coincidint que el llibre sortís al carrer (novembre de 1979), en Josep M. Pujol, ja professor, va convidar l'autora del llibre *El Rebost. Adobs, conserves, confitures i licors* a explicar el seu treball a la seva classe.

Des d'aleshores sempre vàrem mantenir un contacte professional i amical. En Josep M. Pujol venia sovint al Museu, interessat sobretot per la col·lecció

³ Aquesta Secció és va obrir al públic el 6 de maig 1968

d'Arts Gràfiques, que dirigia l'Enric Tormo⁴ i per parlar amb nosaltres del que anàvem fent coure al Museu.

L'any 1980 el primer Ajuntament democràtic de Barcelona va decidir separar la Secció Hispànica del Museu Etnològic i fer un nou Museu: el Museu d'Arts, Indústries i Arts Populars, dirigit, de 1983 a 1987, per Marta Montmany i des del 1987 al 1999, per Dolors Llopart. El 1999 un altre regidor de cultura va decidir refondre novament aquell museu amb el Museu Etnològic.

Trobada de la Roser Ros i la Dolors Llopart

A les primeries dels anys vuitanta la casualitat ens va posar de costat...

La Roser treballava en una escola municipal de la ciutat, explicava contes als seus alumnes i, coneixedora de l'existència del MAITP, els duia a visitar les seves vitrines i especialment, els convidava a fondre's entre els diorames de la casa Pallaresa, sense sospitar que més endavant...

La Dolors, que al renovat MAITP feia les funcions relacionades amb el públic, volia portar la veu al Museu tal com havia llegit que es feia en d'altres museus amb materials etnogràfics d'Europa i com ben aviat va poder veure i sentir directament al Musée Dauphinois de Grénoble i a l'ecomuseu de la Camarga. De fil en agulla vàrem construir un projecte amb el qual s'explicaven contes pallaresos dins l'espai museogràfic de la Casa Pallaresa.

De fet, en aquells anys vuitanta, a Espanya i a Catalunya, hi havia, tant des de l'àmbit universitari com del d'algunes institucions, la consciència de la necessitat de plantejar què era la cultura popular i com estudiar-la.⁵ En el cas de Catalunya, ja l'any 1980, un grup de persones vinculades a diverses disciplines, com l'antropologia cultural, la història de l'art o la museografia etnogràfica, havien tingut reunions per discutir el tema a la seu de l'Institut Català d'Antropologia.⁶

Més endavant, a partir de l'any 1982, la Fundació Serveis de Cultura Popular va iniciar una etapa de publicacions sobre el tema (Prats, Llopart, Prat, 1982) i va propiciar el 1983 un seminari sobre la cultura popular. Vint-i-cinc ponències presentades entre el mes d'octubre de 1983 fins i el mes d'abril 1984, iniciaren una via de treball científic, lluny de discursos més o menys romàntics i

⁴ Des de 1986 la direcció la va portar Pilar Vélez, amb qui també va treballar Josep M. Pujol.

⁵ Vegeu la cronologia al final de: Llopart, Ros (eds.) (2014).

⁶ Debat que va culminar amb la celebració a Saïfores, del 19 al 21 de juny de 1981 del Col·loqui sobre l'Estudi de la Cultura Popular.

poc fonamentats (Llopart, Prat, Prats [eds.], 1985). Citarem dues de les ponències que relacionen amb alguns dels temes que, en el curs dels anys, desenvolupàrem al MAITP: el conte i l'etnopoètica. En primer lloc la de Dolores Juliano, professora d'antropologia de la Universitat de Barcelona, que en la seva ponència, titulada «Una subcultura negada: l'àmbit domèstic», exposava el paper que exercien els contes en la formació d'un estereotip de dona, naturalment submissa, però que, en l'àmbit domèstic, feia i desfeia al seu gust. En segon lloc la ponència de Josep M. Pujol, de la Universitat Rovira i Virgili, que hi exposava una nova manera d'entendre el folklore oral; es titulava «Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista», i amb ella encetava una nova línia de treball que avui ha esdevingut disciplina científica i té un lloc a l'Institut d'Estudis Catalans. També aquests dos professors, com d'altres,⁷ varen estar relacionats amb les activitats que el Museu va fer posteriorment.

Aquest llibre, fruit de les ponències i, en particular, l'escrit d'en Pujol, va tenir un fort impacte en la formació de la Roser Ros i en la trajectòria que en aquells anys començava a albirar que seria la seva, i que l'havia de situar a cavall entre l'educació i l'escola i l'afany per estudiar més a fons la literatura de tradició oral i la seva difusió. Finalment, en Josep Maria Pujol formaria part del tribunal de la seva tesi doctoral *Les rondalles d'animals, el cas del cicle de la guineu i el llop*, l'any 1996.

Quins contes s'explicaven i com

La Dolors va llençar la canya i la Roser va picar. Corria l'any 1985 quan totes dues iniciàvem una viatge cap a Carcassona, en unes jornades memorables en les que hi tenia un paper fonamental la narració de contes per part de «conteurs» professionals. Ja de retorn vàrem començar a pensar seriosament en com fer possible la presència de la veu a les estances, sempre silencioses, del Museu.

Essent regidora d'Educació la Maria Aurèlia Capmany, durant dos anys la Roser va gaudir d'una comissió de serveis que li permetia compaginar el temps a l'escola amb l'estada al Museu un parell de dies a la setmana. Aquest permís va permetre fer possible oferir a les escoles visitants sessions de contes explicats a l'interior de la casa Pallaresa.

⁷ El professor d'Antropologia de la Universitat de Barcelona Llorenç Prats portava el seus alumnes a fer pràctiques de «camp» en el recinte de la Casa Pallaresa. Allí treballàvem dos temes d'antropologia: l'economia (diferenciació entre petita i gran economia en el marc d'una explotació agrària familiar) i la transmissió oral.

L'espai privilegiat per dur a terme aquestes sessions era el de la cuina, concretament molt a prop de la pastera on, antigament, es feia el pa de la casa per a tota la setmana.

Per fer una bona rebuda a grups escolars de diferents edats la Roser va preparar dues rondalles.

Per als més petits (de 5 anys a 8) va triar la rondalla de «La Cirereta, cireró» (tipus 311B* de l'ATU). Es tracta d'un relat molt senzill que forma part de l'anomenat cicle de les rondalles de la por, una mena d'eina verbal de socialització infantil que, a través del cas concret de la nena que desobeeix sa mare, adverteix de les males conseqüències d'aquesta conducta. La narració es pot resumir així (segons el Rondcat): «Un home roba una nena i la posa dins d'un sac. Es guanya la vida portant el sac pertot arreu i dient que és un sac meravellós que canta quan ell fa: "Canta sarró, si no et donaré un cop de bastó". Deixa el sac amb la nena en una casa perquè li guardin; ella es posa a cantar, la reconeixen per la veu i la treuen del sac. En el seu lloc hi posen un gos o bé omplen el sac de pedres. L'home obre el sac i l'animal l'empaita o bé s'acosta a un pou per beure aigua i el pes del sac el fa caure dins i s'ofega. La nena queda lliure». (Sovint forma l'episodi final d'ATU 1655).

Així, a la vora d'aquell moble tan poc conegut pels petits assistents era possible no tan sols donar veu al conte sinó que, a més a més, durant el passatge de la narració en què la nena canta la cançó a la tia que la farà recognoscible i que diu «Tia Maria, que passeu farina, catric, catrac, traieu-me del sac», la descripció etnogràfica permetia aclarir els sons que transporta la melodia que altrament haurien passat desapercebuts com a significants per als oients (Roma, 2006); en efecte, el gest que acompanyava la paraula estava completament contextualitzat per la proximitat de la pastera.

Sense canviar d'espai, però pensant en un públic escolar de més edat (dels 9 als 13 anys) es va preparar a fons la versió pallaresa d'un conte de trifulgues, falsos morts i apareguts titulat: *El pegot i en Vilesa*. Aquesta narració l'havia llegit en versió d'en Pep Coll, editada segurament en alguna publicació pallaresa i que, temps a venir, havia de veure la llum en el seu llibre *Muntanyes maleïdes*. El relat (tipus 1654 segons l'ATU) es resumeix així segons el Rondcat: «Un sabater que té molts deutes es fa passar per mort per no haver-los de pagar. Tots els amics li perdonen els deutes menys un que decideix quedar-se a vetllar-lo. Uns lladres entren a l'església per repartir-se el botí. El sabater s'aixeca del taüt i

l'amic, que s'ha amagat en sentir els lladres, fa un crit des del seu amagatall. Els lladres fugien espantats. El sabater paga el deute a l'amic i es queda el botí».

Aquesta narració, a diferència de la rondalla anterior, permetia contextualitzar els fets a indrets concrets de la geografia pallaresa, cosa que li donava un aire de certesa que aconseguia d'intrigar i emocionar, i molt, l'auditori. En efecte, aquesta versió assegura que el pegot era un veí de Gerri de la Sal, el fals cadàver del qual va ser vetllat a l'església de la població per en Vilesa, un altre veí de Gerri, que no estava disposat a perdonar-li el deute ni un cop mort. Tot feia pensar que els lladres que es varen aixoplugar a l'església de Gerri per repartir-se botí devien haver atracat alguns dels passants que després de mercadejar i amb la butxaca carregada de doblers, se'n tornaven a casa passant per Collegats. I és que els camins d'aquest congost, estrets i perillosos fins a la construcció, ja al segle XX, de les carreteres actuals, eren un lloc ideal per a les colles de lladres hi feien de les seves. Així ho expliquen encara molts pallaresos rememorant contalles dels seus padrins

A més de tot aquest treball de recerca, i per confirmar l'encert en la tria dels dos relats, la Roser va anar a diverses escoles explicant-los a diferents grups de nois i noies, cosa que li garantia que, més enllà de l'espai triat per difondre-les, les rondalles en qüestió valien per elles mateixes. Un cop feta la prova i assegurat el resultat, vàrem obrir les portes de la casa pallaresa per rebre-hi els visitants a base de contes.

Cal dir que, després de tants anys, encara hi ha qui recorda la cantarella que fa «Tia Maria, que passeu farina, catric, catrac, traieu-me del sac» i l'atmosfera tan especial que s'arribava a crear allà, a tocar de la pastera i a poqueta llum.

Nou estatut del Poble Espanyol. Remodelació dels espais i programació d'activitats conjuntes.

El 1989 L'Ajuntament de Barcelona va posar a concurs la concessió de la gestió del Poble Espanyol. Va guanyar una proposta feta per diversos promotors de l'hostaleria i el lleure de Barcelona: PEMSA. Com a representant de l'ajuntament de Barcelona hi havia el regidor Ramon Martínez Fraile.

Calia tancar la Casa Pallaresa, desplaçada per un establiment d'hostaleria de manera que l'activitat cap a l'exterior es va haver de canalitzar, conjuntament amb el Museu del Llibre, fent unes xerrades al Palau de la Virreina, seu de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona. La Roser Ros va explicar,

com a pedagoga, la seva experiència d'aprenentatge per la via de la tradició oral: l'explicació de contes pallaresos al museu.

En aquest nou context, l'any 1990, el MAITP va realitzar encara, entre d'altres activitats, una jornada dedicada al conte, amb la professora de la Universitat de Barcelona, Dolores Juliano, la professora i narradora Milagros Palma⁸ i la Roser Ros, pedagoga i narradora. També aquell mateix any, conjuntament amb el Museu del Llibre, es va fer un acte sobre narracions que incloïa, per una banda, la lectura de contes a càrrec dels professors Josep M. Pujol i Jordi Castellanos i, per l'altra, rondalles explicades per la Roser Ros, tot presentat per la Dolors Llopart i la Pilar Vélez acompanyat per la degustació de maduixes amb xocolata.

La formació de la Associació de narradors i narradores (ANIN). Curs al Museu Etnològic el 2002

El 1987 i en el marc del Congrés «Le Renouveau du conte» celebrat al Musée National des Arts et Traditions Populaires de París, la Roser Ros va presentar la comunicació «Le conte en Espagne», una mirada sobre el fet narratiu de viva veu a la pell de brau en aquells anys

En els anys següents el nombre de narradores i narradors va anar creixent a casa nostra. Finalment, quan la Roser i un grup de narradors van fundar el 1998 l'ANIN (Associació de Narradors i Narradores) en record de l'acollida que havia tingut aquell congrés de París al Musée National d'Arts et Traditions Populaires va fer que busquessin aixopluc al MAITP, que els el va donar. A partir d'aleshores, el museu del Poble Espanyol va acollir diverses sessions de contes i trobades formatives sobre el tema de la narració de viva veu. Paral·lelament, el costum de d'explicar contes a biblioteques, escoles i també a museus es va anar estenent per la ciutat i voltants.

En aquesta línia de treball, l'hivern de 2002 l'Associació ANIN⁹ va organitzar un seminari sobre l'antropologia i el conte a la seu del Museu Etnològic impartit per Dolors Llopart i de lectures triades conjuntament amb Roser Ros i Josep M. Pujol.

⁸ Milagros Palma, contista nicaragüenca, era professora d'espanyol a la Universitat de París XII i amb Roser Ros s'havien conegut a París durant el Congrés «Le renouveau du conte» l'any 1989.

⁹ Vegeu la ressenya a la revista *N* de l'Associació de narradors i narradores. número 5 de 2002.

Per acabar

És ben clar, doncs, que la intervenció de Josep M. Pujol va resultar decisiva en l'arrencada d'iniciatives com la renovació de la museografia etnogràfica, la introducció de la narrativa de tradició oral en el discurs museogràfic i en l'emergència del primer col·lectiu de narradors.

En institucions vinculades a la comunicació i l'educació, com els museus, la recerca, tal com bé proclama la definició de l'ICOM,¹⁰ és inseparable de la resta de funcions que li són pròpies. Així ho entenia Josep M. Pujol i així és com desgraciadament, no han entès els successius organismes administratius que, tant a l'Ajuntament de Barcelona (i tants d'altres) com a la Generalitat de Catalunya, mai no han sabut reconèixer la dimensió com a centres de recerca dels Museus i els han reduït a simples de sales d'exhibició i, com a molt, centres d'animació suposadament «cultural».

En un museu cal constantment estudiar, aprendre i provar fórmules d'acció vers el públic. Al capdavall fer el que es fa en tot procés de recerca: assaig, anàlisi, estudi de resultats i correcció. Sense el mestratge d'en Pujol, que valorava la memòria i la tradició oral, no hauríem pogut oferir productes de la qualitat al MAITP que ho vàrem fer, mentre ens van deixar. Hem de lamentar que els governs de la Generalitat i de l'Ajuntament no volguessin o no sabessin ajudar aquell petit esforç i no es continués, amb tot el rigor que calia, una tasca iniciada de manera altruista per en Josep M. Pujol.

REFERENCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ABELLA, J. (ed.) (1996): *Ramon Violant i Simorra. La memoria d'un etnògraf*, Tremp, Garsineu Edicions.

CALVO, L. (ed.) (1993): *Antropologia Catalana i Hispànica. Cicle de conferències celebrat a Barcelona els dies 14, 15 i 16 de novembre de 1991*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

— (1997): *Historia de la Antropología en Cataluña*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departamento de Antropología de España y América.

COLL, P. (1993): *Muntanyes maleïdes*, Barcelona, Empúries.

¹⁰ «Tot museu és un centre de recerca i tot museu ha de ser un centre cultural».

LLOPART, D. (1979): *El Rebost. Adobs, conserves, confitures i licors a Catalunya*, Barcelona, Alta Fulla.

— (1993): «La il·lusió i la realitat d'un museu. Més de tres quarts de segle de treball ben fet», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 2 (febrer 1993), p. 88-97.

— (1993), «Les arrels del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars: l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya», dins Lluís CALVO (ed.) *Aportacions a la Historia de l'Antropologia Catalana i Hispànica*, Barcelona, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.

LLOPART, D.; PRAT, J.; PRATS, L. (eds.) (1985): *La cultura popular a debat*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular/Editorial Alta Fulla.

LLOPART, D.; ROS, R. (eds.) (2014): *Dona i Folklore*, <<http://tantagora.net/wp-content/uploads/2014/01/Llibre-Dona-i-folklore.pdf>> [Consultat el 13 de febrer de 2015].

ORIOI, C.; SAMPER, E. (eds.) (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de J. M. Pujol*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.

PALMA, M. (1980): *El Cóndor, dimensión mítica del Ave Sagrada*, Managua, América Nuestra.

PRATS, L. (ed.) (1993): *I Jornades sobre el patrimoni etnològic a les Terres de Ponent i l'Alt Pirineu*, Lleida, Associació catalana del patrimoni etnològic/Universitat de Lleida.

PRATS, L.; LLOPART, D.; PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura popular.

PUJOL, J. M. (1989): *Bertran i Bros. El rondallari català. Estudi introductori, edició i índexs*, Barcelona, Alta Fulla.

— (2008): «La tipografia del segle XIX a Barcelona», dins Pilar VÉLEZ (ed.), *L'exaltació del llibre del Vuitcents: Art, indústria i consum a Barcelona*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya/Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Arxiu Històric Municipal, p. 35-68.

ROMA, J. (2006): «Introducció i estudi», dins Sara LLORENÇ, *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar, p. 442.

RondCat: cercador de la rondalla catalana, Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Data de consulta: 13 de febrer de 2015. URL: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>

ROS, R. (1991): «Le conte en Espagne», dins Geneviève CALAME-GRIAULE (ed.), *Le renouveau du conte*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche scientifique.

— (1996): *Les rondalles d'animals, el cas del cicle de la guineu i el llop*, Barcelona, Universitat de Barcelona (tesi doctoral).

— (2000-2001): *Contes d'animals. Contes d'encantaments. Contes d'enginys i altres trapes. Contes sobre els orígens. Més contes d'animals. Més contes d'encantaments. Més contes d'enginys i altres trapes. Més contes sobre els orígens*, Barcelona, Rosa Sensat/Espasa Calpe (Col·lecció «Contes de tots colors»).

VIEL, A. (2014): «Museo Trans. Quan la creativitat transcendeix la “materialitat”», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 39, p. 95-104.

VIOLANT, R. (1979a): *Obra Oberta. Volum 1*, Barcelona, Alta Fulla.

— (1979b): *Obra Oberta. Volum 2*, Barcelona, Alta Fulla.

— (1981a): *Obra Oberta. Volum 3*, Barcelona, Alta Fulla.

— (1981b): *Obra Oberta. Volum 4*, Barcelona, Alta Fulla.

— (1985): *El Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece* (dos volums), Barcelona, Alta Fulla.